

## การจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กนอกระบบการศึกษา Organizing Non-formal Education Activities for Out-of-School Children

วรรณรัตน์ ปทุมเจริญวัฒนา<sup>1\*</sup>, วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา<sup>1</sup>, สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล<sup>1</sup>, กชวร จุยมณี<sup>1</sup>,  
และ ระวี จุฑาศฤงค์<sup>2</sup>

Worarat Pathumcharoenwattana<sup>1\*</sup>, Wirathep Pathumcharoenwattana<sup>1</sup>, Suwithida  
Charungkaittikul<sup>1</sup>, Kotchaworn Chuymanee<sup>1</sup>, and Ravee Chudasring<sup>2</sup>

### Abstract

Out-of-school children are children who do not have access to the education system and are not entitled to an education. These children include children with disabilities, children and youth in the justice system, stateless children, children of migrant workers, children in poor communities, ethnic minority children, and the children of Muslim immigrant parents across the country and in the southernmost border area. Educational activities for these children should

<sup>1</sup>หน่วยปฏิบัติการวิจัยเพื่อการพัฒนาในด้านเด็กและเยาวชน และภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330, <sup>2</sup>ภาควิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน ต.กำแพงแสน อ.กำแพงแสน จ.นครปฐม 73140

<sup>1</sup>Research Center for Children and Youth Development and Department of Lifelong Education, Faculty of Education, Chulalongkorn University, Wangmai, Pathumwan, Bangkok 10330, <sup>2</sup>Department of Human and Community Resource Development, Kasetsart University Kamphaeng Saen Campus, Kamphaeng Saen Sub-district, Kamphaeng Saen District, Nakhon Pathom Province 73140

\*ผู้ให้การติดต่อ (Corresponding e-mail: aeworarat@yahoo.com)

รับบทความวันที่ 18 มิถุนายน 2564 แก้ไขวันที่ 18 สิงหาคม 2564 รับลงตีพิมพ์วันที่ 23 สิงหาคม 2564

involve non-formal educational activities that are likely to be flexible and consistent with their characteristics and needs, such as basic knowledge, life skills development, and career skill development. The process of organizing activities should start with studying the nature and characteristics of the children, analyzing their needs and basic interests, organizing, and monitoring as well as assessing the activities.

**Keywords:** *Non-formal Education, Non-formal Education Activities, Out-of-School Children*

## บทคัดย่อ

เด็กนอกระบบการศึกษาเป็นเด็กที่เข้าไม่ถึงระบบการศึกษาและไม่ได้รับสิทธิในด้านการศึกษา เช่น เด็กพิการในชุมชน เด็กและเยาวชนในกระบวนการยุติธรรม เด็กไร้สัญชาติและลูกหลานแรงงานต่างด้าว เด็กยากจนในชุมชน เด็กชาติพันธุ์หรือชนกลุ่มน้อย และเด็กมุสลิมที่เป็นบุตรหลานของบุคคลที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ตามบริเวณต่าง ๆ ของประเทศ และในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ ได้แก่ จังหวัดยะลา ปัตตานี และนราธิวาส ดังนั้นกิจกรรมการศึกษาควรเป็นกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่น่าจะมีความยืดหยุ่นสอดคล้องกับลักษณะและความต้องการจำเป็นของเด็กนอกระบบการศึกษา ทั้งความรู้ขั้นพื้นฐาน การพัฒนาทักษะชีวิต และการพัฒนาทักษะอาชีพ โดยมีกระบวนการในการจัดกิจกรรม คือ การศึกษาธรรมชาติและลักษณะของเด็ก การวิเคราะห์ความต้องการจำเป็นและความสนใจพื้นฐานในด้านการศึกษาหรือการเรียนรู้ของเด็ก การจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้เด็ก การติดตามและประเมินผลการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้เด็ก

**คำสำคัญ:** *การศึกษานอกระบบโรงเรียน กิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียน เด็กนอกระบบ-การศึกษา*

## บทนำ

จากที่ประชุมสมัชชาใหญ่องค์การสหประชาชาติ ณ นครนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้กำหนดเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) ซึ่งริเริ่มจากการประชุม Rio+20 (United Nations Development Programme, 2016) เป็นเป้าหมายหลักของการประชุม โดยมีวาระร่วมกัน คือ การพัฒนาที่ยั่งยืนของโลก ซึ่งถือเป็นทิศทางร่วมกันของโลกอนาคต โดยเริ่มตั้งแต่ ค.ศ. 2015 ถึง ค.ศ. 2030 ประกอบด้วยเป้าหมายหลัก 17 ประการ และเป้าประสงค์อีก 169 ข้อ ทั้งเป้าหมายและเป้าประสงค์ของการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ครอบคลุมไปด้วย 3 เสาหลัก คือ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยเนื้อหาการพัฒนาที่ยั่งยืนที่จะทำให้ครอบคลุมนั้นจะต้องยึดถือหลักสำคัญ คือ “การไม่ทิ้งใครไว้เบื้องหลัง (No One Left Behind)” และประเทศไทยเป็นหนึ่งใน 193 ประเทศ

ที่เข้าร่วมการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้เช่นเดียวกัน

การจัดการศึกษาที่มีคุณภาพ ทั้งถึง และเป็นธรรม เป็นหนึ่งในเป้าหมายสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนของโลกและประเทศไทยยึดถือ โดยเป้าหมายด้านการศึกษาคือ เป้าหมายที่ 4 ของการพัฒนาที่ยั่งยืน มีสาระสำคัญ คือ การได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างเท่าเทียม ทั้งถึง และส่งเสริมโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิตแก่ทุกคน (United Nations Thailand, n.d.) ซึ่งมีการวางเป้าหมายการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของโลกในปัจจุบันและอนาคตข้างหน้า คือ เด็กและเยาวชนทุกเพศและทุกวัย และทุกกลุ่มในสังคมต้องได้รับความเสมอภาคทางการศึกษา ได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงมัธยมศึกษาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน สร้างโอกาสทางการศึกษาเพิ่มขึ้นในระดับอุดมศึกษา ทั้งสายสามัญและสายอาชีพ ครอบคลุมไปจนถึงการจัดการเรียนรู้ให้กับประชากรนอกเหนือวัยเรียนให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต

อย่างไรก็ตาม จากรายงานการพัฒนาที่ยั่งยืนปี 2021 ของประเทศไทย พบว่า เป้าหมายที่ 4 การเข้าถึงการศึกษาที่มีคุณภาพ ยังอยู่ในระดับสีเหลือง ซึ่งหมายถึงยังมีความท้าทายบางประการอยู่ โดยปัญหาสำคัญของประเทศไทยคือปัญหาเรื่องการออกจากการเรียนกลางคัน ซึ่งทำให้จำนวนนักเรียนที่จบการศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นไม่ถึงร้อยละ 100 จากปัญหานี้สะท้อนให้เห็นว่า ในประเทศไทยมีเด็กที่ออกกลางคันจากระบบการศึกษากลายเป็นเด็กนอกระบบการศึกษาเพิ่มขึ้นทุกปี และมีแนวโน้มเพิ่มจำนวนสูงขึ้น (SDG Move, 2021) โดยมีสาเหตุที่แตกต่างกัน ทั้งด้วยความจำเป็น การถูกมองว่ามีปัญหาพฤติกรรม และการไม่ได้รับการสนับสนุนด้านการศึกษาที่เหมาะสม เช่น ความยากจน ปัญหาครอบครัว การย้ายถิ่นตามผู้ปกครอง การตั้งครุฑก่อนวัยอันควร การปรับตัวในการเรียน การเรียนไม่เก่งทางวิชาการ การติดยาเสพติด ถูกจับและต้องคดี ความพิการ ปัญหาเรื่องสัญชาติหรือชาติพันธุ์ รวมทั้งปัญหาเนื่องจากการสถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโควิด-19 (School of Changemakers, 2020) ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวส่งผลต่อความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาที่มากขึ้น แต่เมื่อปัญหาและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากการพยายามส่งเด็กเข้าสู่ระบบการศึกษาแบบในระบบโรงเรียนแล้ว น่าจะต้องพิจารณาถึงการใช้การศึกษาในรูปแบบอื่นที่มีความยืดหยุ่นและสอดคล้องกับปัญหา ตลอดจนข้อจำกัดของเด็กนอกระบบการศึกษา คือ การศึกษานอกระบบโรงเรียน ซึ่งในบทความนี้จะนำเสนอให้เห็นถึงสถานการณ์ของเด็กนอกระบบการศึกษาในประเทศไทย หลักการพื้นฐานของการศึกษานอกระบบโรงเรียน และการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กนอกระบบการศึกษา เพื่อให้เห็นแนวทางในการจัดการเรียนรู้ที่ทำให้เด็กได้เรียนรู้ในสิ่งที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและปัญหารวมถึงความต้องการจำเป็น เพื่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดีต่อไป

## สถานการณ์ของเด็กนอกระบบการศึกษาในประเทศไทย

UNESCO Bangkok (2017) ได้กล่าวว่า เด็กนอกระบบ หมายถึง เด็กที่มีอายุอยู่ในช่วงที่ต้องเข้าเรียนในสถานศึกษา แต่ไม่มีโอกาสเข้าเรียนหรือเคยเข้าเรียนแล้ว มีเหตุต้องออกจากสถานศึกษาไปกลางคัน และไม่ได้กลับเข้ามาเรียนอีก ซึ่ง UNICEF (2018) ได้แบ่งประเภทของเด็กนอกระบบการศึกษา

ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาต่าง ๆ ทำให้เข้าไม่ถึงหรือหลุดจากระบบการศึกษา ได้แก่ เด็กผู้หญิง เด็กที่ได้รับผลกระทบและความทุกข์ยากจากภัยธรรมชาติและ ความขัดแย้งที่มนุษย์สร้างขึ้น เด็กในพื้นที่ชนบทห่างไกล เด็กชนกลุ่มน้อย เด็กที่ใช้แรงงาน และเด็กพิการ

สำหรับประเทศไทยนั้น Patrawart (2020) ได้กล่าวถึงนิยามเด็กเยาวชนนอกระบบการศึกษาที่เป็นที่ยอมรับของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในประเทศไทยว่าเป็นเด็กเยาวชนที่อยู่ในวัยการศึกษาภาคบังคับ (ป.1 - ม.3) อายุ 6 - 14 ปี ที่ไม่เคยเข้าสู่ระบบการศึกษาเลย หรือเข้ามาแล้วหลุดออกไปจากระบบการศึกษาเกินกว่าระยะเวลาที่กำหนดและมีการจำหน่ายออกจากทะเบียนนักเรียนในสถานศึกษาตามระเบียบของกระทรวงศึกษาธิการอย่างเป็นทางการแล้ว จึงจะเรียกได้ว่าเป็นเด็กเยาวชนนอกระบบการศึกษา นอกจากนี้มีการนิยามเด็กนอกระบบการศึกษาที่มีอายุที่ต่ำกว่า 6 ปี และมากกว่า 14 ปี ดังที่ Equitable Education Fund (2020) ได้ให้ความหมายไว้ในโครงการสนับสนุนการพัฒนาคูและเด็กนอกระบบการศึกษาว่า เด็กนอกระบบการศึกษา หมายถึง เด็กและเยาวชนนอกระบบการศึกษาที่มีอายุตั้งแต่ 2 - 25 ปี ซึ่งปัจจุบันไม่ได้เข้ารับการศึกษายู่ในสถานศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา (สอศ.) กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน (ตชด.) สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษาเอกชน (สช.) กรุงเทพมหานคร หรือหน่วยงานอื่น ๆ ที่ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาล ซึ่งเด็กและเยาวชนดังกล่าวครอบคลุมถึง 1) เด็กและเยาวชนด้อยโอกาสจากสภาวะทางกายภาพหรือชีวภาพ เช่น พิการ ออทิสติก หรือพิการซ้ำซ้อน 2) เด็กและเยาวชนด้อยโอกาสเนื่องจากเหตุปัจจัยทางเศรษฐกิจ เช่น เด็กยากจน เด็กในพื้นที่ห่างไกล หรือขาดโอกาสเข้าถึงการศึกษา 3) เด็กและเยาวชนด้อยโอกาสเนื่องจากเหตุปัจจัยทางสังคม เช่น เด็กกำพร้า เปร้อ หรือเคยต้องคดี และ 4) เด็กและเยาวชนด้อยโอกาสที่มีความต้องการลักษณะเฉพาะ เช่น ลูกแรงงานต่างด้าว ไร้สัญชาติ หรือได้รับผลกระทบจากโรคภัย

ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาของประเทศไทยยังคงมีความเหลื่อมล้ำโดยมีเด็กยากจน เด็กด้อยโอกาส มากกว่า 3.7 ล้านคน (Jitratab, 2020) ซึ่งสถานการณ์ของเด็กนอกระบบการศึกษานั้นพบว่า ในปีการศึกษา 2561 มีเด็กและเยาวชนอายุระหว่าง 12 - 21 ปี ที่อยู่นอกระบบการศึกษารวมทั้งสิ้น 1.2 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 16.24 ของจำนวนเด็กในช่วงวัยเดียวกันทั้งหมด โดยสามารถแบ่งได้เป็น ช่วงอายุ 12 - 14 ปี จำนวน 1.2 แสนคน อายุ 15 - 17 ปี จำนวน 2.5 แสนคน และอายุ 18 - 21 ปี จำนวนมากกว่า 9 แสนคน ซึ่งจากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นได้ว่ามีเด็กและเยาวชนในประเทศไทยที่ต้องเสียโอกาสและไม่ได้รับสิทธิในด้านการศึกษาในแต่ละปีเป็นจำนวนไม่น้อยกว่า 1 ล้านคน (Research Center for Children and Youth Development, 2020)

สาเหตุที่เด็กหลุดออกจากระบบการศึกษากลายเป็นเด็กนอกระบบการศึกษามีสาเหตุมาจากการติดยาเสพติด การตั้งครรภ์ที่ไม่พึงประสงค์ การอพยพตามผู้ปกครอง ปัญหาครอบครัว ปัญหาในการปรับตัว รวมถึงการจัดรูปแบบการเรียนการสอนที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน ศักยภาพของสถานศึกษาและแหล่งเรียนรู้ ไปจนถึงการให้เด็กออกจากระบบการศึกษาก็เป็นปัจจัยที่ช่วยเพิ่ม

จำนวนเด็กที่หลุดจากระบบการศึกษามากขึ้น แต่ปัญหาส่วนใหญ่ที่พบมากที่สุด คือ ปัญหาเศรษฐกิจพบว่า ปัจจัยหลักที่ทำให้เด็กไม่ได้เรียนต่อหรือต้องออกจากการเรียนกลางคัน เนื่องจากครอบครัวมีฐานะยากจน ซึ่งสิ่งที่ตามมาคือเด็กที่หลุดออกจากระบบการศึกษากลุ่มนี้ จะไม่ได้รับสิทธิทางการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นเงินอุดหนุน ค่าใช้จ่ายอุปกรณ์การเรียน อาหารกลางวัน และที่สำคัญคือขาดโอกาสในการพัฒนาทักษะการเรียนรู้ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อประกอบอาชีพและการหาเลี้ยงชีพ (Research Center for Children and Youth Development, 2020) ทั้งนี้ สถานการณ์ทางเศรษฐกิจในช่วงโควิด-19 ยิ่งทำให้เด็กหลายคนเสี่ยงที่จะหลุดออกจากระบบการศึกษา โดยสาเหตุหลัก ๆ 5 สาเหตุที่ทำให้เด็กหลุดออกจากระบบการศึกษา ดังนี้ 1) เด็กที่หลุดจากระบบการศึกษาจากช่วงรอยต่อของชั้นเรียน ทำให้เด็กถูกเปลี่ยนผู้ดูแล 2) ถูกล้อเลียนจากเหตุผลต่าง ๆ เช่น เรื่องความยากจน ความพิการทางร่างกาย หรือเด็กโง่งที่เพิ่งได้กลับเข้ามาในระบบ แต่ถูกล้อเลียนจึงออกจากระบบการศึกษา 3) เด็กพิการหรือเจ็บป่วยเนื่องจากมีข้อจำกัดทางร่างกายและข้อจำกัดทางการเรียนรู้ 4) ความคิดของผู้ปกครองที่เห็นว่าบุตรหลานอายุ 14 - 15 ปีนั้นอายุมากและโตเกินที่จะเรียนแล้ว เริ่มทำงานได้ ให้ทำงานเก็บเงินดีกว่าการไปเรียน และ 5) ความคิดของเด็กเอง จากการที่ไม่เห็นอนาคตถ้ายังอยู่ในระบบการศึกษา เห็นว่าการออกไปทำงานหาเงินดีกว่าการไปเรียน เช่น เห็นตัวอย่างว่ามีคนที่จบปริญญาแต่ก็ทำงานในร้านสะดวกซื้อ ถ้าเรียนแค่ ม.3 ก็ทำงานได้เหมือนกัน (Pitukthanin, 2020)

สำหรับสภาพปัญหาที่พบในเด็กนอกระบบการศึกษา จากการสังเคราะห์เอกสารของ Masatienwong (2007); Quality Learning Foundation (2012) และ Vayachuta (2016) พบว่าเด็กมีปัญหาโดยภาพรวมหลายประการ แต่ไม่ได้หมายความว่าเด็กนอกระบบการศึกษาต้องมีปัญหาเช่นเดียวกันทุกประการ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมตัวเด็กและปัจจัยภายในตนเองของเด็กด้วย โดยมีสภาพปัญหา คือ

1. มีพฤติกรรมการใช้ชีวิตเสี่ยงในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การสูบบุหรี่ การเสพยาเสพติด ติดแอลกอฮอล์ เล่นพนัน แข่งจักรยานยนต์ในที่สาธารณะ ทะเลาะวิวาท จนนำไปสู่การเป็นอาชญากรเด็ก ต้องคดีการกระทำความผิด
2. มีความเสี่ยงเรื่องเพศ การมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร การเป็นแม่วัยรุ่น และการค้าประเวณี
3. การเป็นประชากรด้อยคุณภาพของประเทศ ทั้งคุณภาพการศึกษาและคุณภาพชีวิต
4. เป็นกลุ่มที่มักถูกมองข้ามจากสังคม เป็นประชากรชายขอบ ขาดโอกาสทางการศึกษา
5. เป็นกลุ่มที่ถูกมองว่าเป็นต้นตอของปัญหาสังคม เช่น ปัญหายาเสพติด แม่วัยรุ่น การก่ออาชญากรรม และการฆ่าตัวตาย เป็นต้น
6. เผชิญปัญหาด้านสุขภาพ เพราะขาดความรู้และทักษะในการดูแลสุขภาพตนเอง
7. เผชิญกับปัญหาครอบครัว เนื่องจากเด็กมักไม่ใส่ใจความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว โดยไปให้ความสำคัญกับกลุ่มเพื่อนมากกว่า จนมีปัญหาการบาดหมางในครอบครัว
8. มีความบกพร่องทางการเรียนรู้ ซึ่งมักพบในเด็กที่มีความพิการและผิดปกติของร่างกายและสมอง

9. มีความเสี่ยงต่อการถูกหลอกเป็นเหยื่อของการค้ำมนุษย์หรือการล่วงละเมิดโดยง่าย สำหรับประเภทของเด็กนอกระบบการศึกษานั้น จากงานวิจัยเรื่องการสนับสนุนและพัฒนา กลไกการขับเคลื่อนครูและเด็กนอกระบบการศึกษาของ Pathumcharoenwattana, Pathumcharoenwattana, Charungkaittikul, Chuymanee, and Chudasring(2021) ได้ติดตาม และประเมินผลการดำเนินงานโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากโครงการสนับสนุนการพัฒนาครูและ เด็กนอกระบบการศึกษาแบบบูรณาการระหว่างเครือข่ายที่ดูแลเด็กนอกระบบการศึกษา พบว่า เด็ก นอกระบบการศึกษาในประเทศไทยในปัจจุบันมีมากใน 6 กลุ่ม คือ เด็กพิการในชุมชน เด็กและเยาวชน ในกระบวนการยุติธรรม เด็กไร้สัญชาติและลูกหลานแรงงานต่างด้าว เด็กยากจนในชุมชน เด็กชาติพันธุ์ หรือชนกลุ่มน้อย และเด็กมุสลิมในพื้นที่ต่าง ๆ และในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งนี้ ความหมาย ของเด็กนอกระบบการศึกษาแต่ละกลุ่ม มีดังนี้

เด็กพิการในชุมชน หมายถึง เด็กที่มีความต้องการพิเศษ หรือผิดปกติทางร่างกาย สติปัญญา และทางจิตใจ ได้แก่ เด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญา เด็กที่มีความบกพร่องทางการได้ยิน เด็กที่มีความบกพร่องทางการเห็น เด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกายและสุขภาพ เด็กที่มีความบกพร่อง ทางการพูดและภาษา เด็กที่มีปัญหาทางพฤติกรรมและอารมณ์ เด็กที่มีปัญหาทางการเรียนรู้ เด็กพิการซ้อน เด็กออทิสติก (Office of the Basic Education Commission, 2019)

เด็กและเยาวชนในกระบวนการยุติธรรม หมายถึง บุคคลที่มีการกระทำความผิดอายุไม่ถึง 24 ปีบริบูรณ์ ที่ได้รับการพิจารณาตามคำสั่งของศาลเยาวชนและครอบครัว ให้เข้ารับการแก้ไข บำบัด และฟื้นฟู ในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนหรือศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชน (Department of Juvenile Observation and Protection, 2019)

เด็กไร้สัญชาติและลูกหลานแรงงานต่างด้าว หมายถึง เด็กไม่มีสัญชาติไทย เช่น เด็กลูกแรงงาน ต่างด้าว เด็กชนเผ่า และเด็กกลุ่มอื่นที่ไม่มีสถานะทางทะเบียน ซึ่งจัดเป็นกลุ่มบุคคลที่มีปัญหาสถานะ และสิทธิอาศัยอยู่ในประเทศไทยทั้งส่วนที่อาศัยอยู่ดั้งเดิมแต่ตรวจสอบจากทางราชการและกลุ่มที่เพิ่งอพยพมาจากประเทศเพื่อนบ้าน โดยสภาพการดำรงชีวิตของบุคคลกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ไม่เอื้อต่อความมั่นคง ในชีวิต และการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (Office of the Education Council, 2018)

เด็กยากจนในชุมชน หมายถึง เด็กที่อยู่ในครอบครัวที่มีฐานะยากจน ขาดแคลนปัจจัยที่จำเป็น ในการเจริญเติบโตและการเรียนรู้ รวมถึงกลุ่มเด็กที่ด้อยโอกาสทางการศึกษาจากสาเหตุอื่น ๆ เช่น เด็กเร่ร่อน เด็กถูกใช้แรงงาน เด็กต่างด้าว และอื่น ๆ เป็นต้น หรือเด็กเป็นบุตรหลานของคนยากจนที่มี รายได้ไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพ (ครอบครัวมีรายได้เฉลี่ยไม่เกิน 20,000 บาทต่อปี) ครอบครัวอยู่รวมกันหลายคน ขาดแคลนปัจจัยพื้นฐาน มีชีวิตอยู่อย่างยากลำบากรวมถึงเด็กในแหล่งชุมชนแออัดหรือบุตร ของกรรมกรก่อสร้างหรือเด็กจากครอบครัวที่อยู่ในถิ่นทุรกันดารห่างไกลที่ขาดโอกาสที่จะได้รับ การศึกษาและบริการอื่น ๆ (Pathumcharoenwattana et al., 2021)

เด็กชาติพันธุ์หรือชนกลุ่มน้อย หมายถึง เด็กที่อยู่ในครอบครัวที่มีอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ละกลุ่มที่มีประวัติศาสตร์ รกรากที่อยู่อาศัย มีลักษณะเชื้อชาติ ภาษาพูด และวัฒนธรรมเฉพาะในกลุ่ม

เช่น ชาวกระเหรี่ยง ไทยยวน ญไท เย้า มอแกน ชาโก พม่า ที่มีการแต่งตัว อาหารการกิน ประเพณี พิธีกรรมของตนเอง (The Secretariat of the House of Representatives, 2020)

เด็กมุสลิมในพื้นที่ต่าง ๆ และในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ หมายถึง เด็กที่เป็นบุตรหลานของบุคคลที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ตามบริเวณแนวชายแดนภาคใต้ ได้แก่ จังหวัดยะลา ปัตตานี และนราธิวาส ชาวมุสลิมในพื้นที่นี้ส่วนใหญ่เป็นผู้นับถือศาสนาอิสลามที่มักเป็นกลุ่มมาเลย์ที่อาศัยอยู่ร่วมกับชาวไทยพุทธ แต่สำหรับชาวมุสลิมในจังหวัดอื่นของประเทศไทยมีหลายเชื้อชาติ ซึ่งรวมทั้งลูกหลานของผู้อพยพจากเอเชียใต้ จีน กัมพูชา และอินโดนีเซีย รวมทั้งผู้ที่มีเชื้อสายไทยด้วย (Pathumcharoenwattana et al., 2021)

เด็กนอกระบบการศึกษาเป็นเด็กที่ไม่ได้เข้ารับการศึกษายู่ในสถานศึกษา เนื่องจากปัจจัยสภาวะทางกายภาพหรือชีวภาพ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ปัจจัยทางสังคม ซึ่งมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทุกปี จากสภาพปัญหาดังกล่าวจึงควรให้ความสำคัญกับรูปแบบกิจกรรมที่มีความยืดหยุ่นเพื่อให้เด็กทุกคนสามารถเข้าถึงการศึกษามีคุณภาพอย่างเท่าเทียม ทัวถึง และมีคุณภาพอย่างแท้จริง

## หลักการพื้นฐานของการศึกษานอกระบบโรงเรียน

การศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นกิจกรรมการศึกษาที่มีกลุ่มเป้าหมายผู้รับบริการและวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ที่ชัดเจน มีรูปแบบ หลักสูตร วิธีการจัดและระยะเวลาเรียน หรือฝึกอบรมที่ยืดหยุ่นและหลากหลายตามสภาพความต้องการและศักยภาพในการเรียนรู้ของกลุ่มเป้าหมายนั้น และมีวิธีการวัดผลและประเมินผลการเรียนรู้ที่มีมาตรฐานเพื่อรับคุณวุฒิทางการศึกษาหรือเพื่อจัดระดับผลการเรียนรู้ อีกทั้งยังเป็นการศึกษาเพื่อการเพิ่มเติม เป็นทางเลือก และเป็นส่วนเสริมเติมเต็มในกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตของบุคคล เป็นการศึกษาที่ช่วยส่งเสริมความเท่าเทียมในการเข้าถึงการศึกษสำหรับทุกคน เหมาะสำหรับผู้คนทุกกลุ่ม ทุกวัย โดยเฉพาะผู้ใหญ่ ผู้สูงอายุ และเด็กนอกระบบการศึกษา โดยทั่วไปจะอยู่ในรูปแบบของหลักสูตรระยะสั้น การอบรมเชิงปฏิบัติการ การสัมมนา การเรียนรู้ด้วยตนเอง และการเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติ (Ministry of Education, 2008; Yasunaga, 2014)

จากความหมายดังกล่าว การศึกษานอกระบบโรงเรียนจึงมีหลักการพื้นฐานสำคัญที่นำมาใช้เป็นหลักในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน คือ **ประการแรก** การศึกษาเกิดขึ้นได้ทุกหนทุกแห่ง ไม่เฉพาะในโรงเรียนเท่านั้น การศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นการศึกษาที่จัดขึ้นนอกเหนือจากที่จัดในโรงเรียน โดยมีหลักสูตรวิธีการจัดการเรียนการสอน การวัดและประเมินผลเช่นเดียวกัน แต่ก็มี ความยืดหยุ่นสามารถปรับให้เหมาะสมกับสภาพของผู้เรียน สามารถนำเนื้อหาจากความต้องการของผู้เรียนมากำหนดเป็นหลักสูตรได้ นอกจากนี้ การศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นการศึกษาที่จัดขึ้นสำหรับผู้ที่ยอยู่นอกระบบโรงเรียน ซึ่งเป็นผู้ที่ไม่สามารถเข้าถึงบริการที่โรงเรียนจัดให้ได้ โดยข้อจำกัดต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ตลอดจนทางด้านร่างกาย และจิตใจ ดังนั้นการออกแบบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนจึงต้องคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ทั้งด้านร่างกาย ความคิด จิตใจ สติปัญญา และสภาพแวดล้อม **ประการที่สอง** ความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ โดยให้ความสำคัญ

กับการที่ผู้เรียนมีความเป็นมนุษย์ที่มีชีวิต จิตใจ มีอารมณ์ มีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ มีเสรีภาพที่จะเลือกและตัดสินใจ สามารถรับผิดชอบต่อสิ่งที่ตนตัดสินใจ เป็นมนุษย์ที่พัฒนาได้ด้วยตนเอง สามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง มีเชื้ถูกสอน เมื่อผู้เรียนปรารถนาที่จะเรียนก็จะชวนขวยที่จะเรียนและสามารถเรียนรู้ได้อย่างลึกซึ้งจนนำความรู้้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ครอบครัว และชุมชนของตนได้

**ประการที่สาม** ความสอดคล้องกับธรรมชาติและความต้องการที่มีความแตกต่างหลากหลาย กลุ่มเป้าหมาย การศึกษานอกระบบโรงเรียนส่วนมากเป็นเยาวชนและผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นผู้มีวุฒิภาวะ มีประสบการณ์ มีความรับผิดชอบในการประกอบอาชีพ ดูแลครอบครัว และมีข้อจำกัดมากมายในการเรียนรู้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวทำให้การจัดกระบวนการเรียนรู้ไม่เหมือนกับเด็ก เพราะมีอะไรที่แตกต่างกันหลายอย่าง เช่น ความคิดอ่าน ประสบการณ์ ความพร้อม การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนจึงจำเป็นต้องให้สอดคล้องกับความต้องการและธรรมชาติของผู้เรียน ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม นำความรู้และประสบการณ์ที่มีอยู่มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน และส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเอง นอกจากนี้หลักการดังกล่าวเป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จักความต้องการของตนเอง ผู้สอนมีบทบาทในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองของผู้เรียน โดยให้ผู้เรียนร่วมกำหนดวัตถุประสงค์ สาระการเรียนรู้ วิธีการเรียน และการประเมินผล การเรียนรู้ของตนเอง ซึ่งเป็นการจัดการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

**ประการที่สี่** การบูรณาการ การเรียนรู้กับวิถีชีวิต เป็นการจัดการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับสภาพปัญหา วิถีชีวิต สภาพแวดล้อมของผู้เรียน โดยบูรณาการสาระต่าง ๆ เพื่อการเรียนรู้ และบูรณาการวิธีการจัดการเรียนการสอน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาการคุณภาพชีวิตของผู้เรียนอย่างเป็นองค์รวม (Pathumchroenwattana, 2014)

จะเห็นได้ว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นกลไกสำคัญในการเสริมสร้างความเสมอภาคทางการศึกษา ประชาชนทุกคนโดยเฉพาะผู้ที่พลาดโอกาสทางการศึกษาในระบบโรงเรียนได้มีโอกาสที่จะรับบริการการศึกษานอกระบบอย่างเท่าเทียมกัน ดังนั้นควรต้องหาวิธีการต่าง ๆ ที่กระจายการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้ไปสู่กลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มอย่างทั่วถึง และมีความยืดหยุ่นในเรื่องกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เช่น หลักสูตรสามารถปรับให้เหมาะสมกับสภาพและความต้องการของผู้เรียนได้ ระยะเวลาเรียน สถานที่เรียน กิจกรรมการเรียนการสอนสามารถปรับให้เอื้อต่อสภาพของกลุ่มเป้าหมาย และอำนวยความสะดวกต่อกลุ่มเป้าหมายมากที่สุด (Sungsri, 2002) การศึกษานอกระบบโรงเรียนจึงเป็นรูปแบบการศึกษาที่ตอบสนองปัญหาและความต้องการของปัจเจกบุคคล และมีความเหมาะสมสอดคล้องกับเด็กนอกระบบการศึกษาที่มีลักษณะเฉพาะทั้งสภาพปัญหาและความต้องการ

## การจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กนอกระบบการศึกษา

เมื่อก้าวถึงหน่วยงานจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในประเทศไทย ในเชิงหลักการแล้วทั้งหน่วยงานของรัฐทุกสังกัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคธุรกิจ องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคประชาสังคมสามารถจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนได้ สำหรับหน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบในการจัดและสนับสนุนการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยตรง คือ สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) ที่มีวิสัยทัศน์สำคัญ คือ การส่งเสริมให้คนไทยได้เรียนรู้

ตลอดชีวิตอย่างมีคุณภาพ รวมถึงผู้ที่ผ่านจากระบบการศึกษาในโรงเรียนและกลุ่มเป้าหมายพิเศษ เช่น ผู้สูงอายุ เด็กบนท้องถนน และผู้พิการ โดยมีสถานศึกษาในสังกัดของ กศน. เป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการขับเคลื่อนให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามวิสัยทัศน์ข้างต้น กล่าวคือ ศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอ (กศน.) โดยมี กศน.ตำบล และศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (ศรช.) เป็นกลไกในพื้นที่ที่ใกล้ชิดประชาชนมากที่สุด อย่างไรก็ตามพบว่า การจัดการศึกษาของ กศน.ตำบล และศูนย์การเรียนรู้ชุมชนมีปัญหาทั้งในระดับของหลักสูตรและระดับของตัวผู้สอน ในระดับของหลักสูตร สิ่งที่เกิดคือหลักสูตรในการจัดการเรียนการสอนยังไม่เหมาะสมกับผู้เรียน กศน.ตำบล ไม่สอดคล้องกับสภาพจริงของผู้เรียน เนื่องจากผู้เรียนใน กศน.ตำบล และศูนย์การเรียนรู้ชุมชน มีความแตกต่างจากผู้เรียนในโรงเรียนทั่วไป ฉะนั้นหลักสูตรที่เหมาะสมควรจะเป็นในลักษณะที่มีความยืดหยุ่น เน้นการเรียนรู้ผ่านการฝึกปฏิบัติจริงเป็นหลัก แต่หลักสูตรที่เป็นอยู่กลับไม่ยืดหยุ่น มีการกำหนดให้เรียนในหลายรายวิชา ทำให้ผู้เรียนจำนวนมากไม่สามารถเข้าถึงการศึกษาของ กศน.ตำบล และศูนย์การเรียนรู้ชุมชนได้ เนื่องจากไม่มีเวลามากพอที่จะไปเรียนได้ครบทุกวิชา นอกจากนี้หลักสูตรยังถูกออกแบบมาไม่สอดคล้องกับความพร้อมของครู อันนำมาสู่ปัญหาในระดับครู กศน.ตำบล และศูนย์การเรียนรู้ชุมชน คือ ครูแต่ละคนต้องรับผิดชอบการสอนในหลายรายวิชาตามที่หลักสูตรกำหนด อีกทั้งต้องสอนในหลายระดับชั้น ทั้งประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย ทำให้ครูหนึ่งคนมีขอบเขตงานที่ต้องรับผิดชอบจำนวนมาก ทั้งที่ในหลายครั้งครูนั้นไม่มีความชำนาญหรือไม่มีความรู้มากพอที่จะสอนวิชาเหล่านั้นทั้งหมด เนื่องจากมีวุฒิการศึกษาไม่ตรงกับวิชาที่ตนต้องสอน อีกทั้งครูยังขาดความรู้ในการวางแผนการสอนอย่างเป็นระบบ ซึ่งผลที่ตามมาคือทำให้การถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ผู้เรียนขาดประสิทธิภาพ ส่งผลให้ผู้เรียนไม่สามารถพัฒนาทักษะต่าง ๆ ได้เท่าที่ควร (Boonkoom, Boonkoom, & Po Ngern, 2016)

จากสภาพปัญหาการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนดังกล่าวข้างต้น ซึ่งส่งผลต่อการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กนอกระบบการศึกษาเช่นกัน ดังนั้นการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กนอกระบบการศึกษาจึงควรเป็นกิจกรรมที่มุ่งให้เด็กได้รับบริการตามวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ที่ชัดเจน มีรูปแบบ หลักสูตร วิธีการจัดและระยะเวลาเรียน หรือฝึกอบรมที่ยืดหยุ่นและหลากหลายตามสภาพความต้องการและศักยภาพในการเรียนรู้ของเด็ก โดยมุ่งเน้นที่ศักยภาพของตัวเด็กทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และจิตใจเป็นสำคัญ ทั้งนี้ ควรจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่มีความยืดหยุ่น โดยบูรณาการระหว่างความรู้สายสามัญ เช่น การอ่านออกเขียนได้ คิดเลขเป็น กับความรู้ที่จำเป็นเพื่อการดำรงชีวิตในสังคม เช่น ทักษะอาชีพ การดูแลสุขภาพตนเอง การดำรงชีวิตในสังคม การสร้างวินัยในตนเอง จริยธรรมในชีวิตประจำวัน รวมถึงการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาจิตใจ การเห็นคุณค่าในตนเอง เช่น ศิลปะ ดนตรี กีฬา ซึ่งสอดคล้องกับที่ Pathumcharoenwattana et al. (2021) ได้ติดตามและประเมินผลการดำเนินงานโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากโครงการสนับสนุนการพัฒนาครูและเด็กนอกระบบการศึกษาแบบบูรณาการระหว่างเครือข่ายที่ดูแลเด็กนอกระบบการศึกษา พบว่ากิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนในประเทศไทยเน้นการพัฒนาเด็กนอกระบบการศึกษา 3 ด้าน

ดังนี้

1. การจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสม เพื่อการพัฒนาทักษะพื้นฐานที่จำเป็นต่อการเรียนรู้ในอนาคต เช่น การอ่านการเขียน การคิดคำนวณพื้นฐาน การคิดวิเคราะห์ มีอุปนิสัยใฝ่เรียน ใฝ่รู้ และมีเจตคติที่ดีต่อการเรียนรู้ การฟื้นฟูสมรรถนะการเรียนรู้เป็นรายบุคคลและเป็นกลุ่ม รวมถึงสร้างความร่วมมือกับสถานศึกษา ครอบครัวและชุมชนในการสนับสนุน

2. การพัฒนาทักษะชีวิต เพื่อให้มีทักษะในการดำเนินชีวิต มีคุณลักษณะและอุปนิสัยที่พึงประสงค์ มีภูมิคุ้มกันจากปัจจัยเสี่ยงและอบายมุขต่าง ๆ และสามารถในการปรับตัวตามสถานการณ์ การเปลี่ยนแปลงของสังคมและสิ่งแวดล้อม เป็นพลเมืองดีของสังคม มีทักษะการคิดวิเคราะห์เพื่อตัดสินใจ มีทักษะการเผชิญกับสถานการณ์ในรูปแบบต่าง ๆ และแก้ไขปัญหาชีวิตได้

3. การพัฒนาทักษะอาชีพ เพื่อให้มีความพร้อมในการประกอบสัมมาชีพในอนาคต สร้างอาชีพที่สอดคล้องกับความต้องการ เปิดโอกาสให้ค้นหาโอกาสด้านอาชีพและมีโอกาสทดลองในสถานที่จริง พัฒนาทักษะสื่อสารและสร้างความร่วมมือในการทำงาน ส่งเสริมการรวมกลุ่มอาชีพ และการให้คำปรึกษา

ทั้งนี้ จากการสังเคราะห์หลักการพื้นฐานสำคัญที่นำมาใช้เป็นหลักในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ซึ่งกล่าวถึงการศึกษาเกิดขึ้นได้ทุกหนทุกแห่ง ความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ ความสอดคล้องกับธรรมชาติและความต้องการที่มีความแตกต่างหลากหลาย การบูรณาการการเรียนรู้กับวิถีชีวิต และเอกสารทางวิชาการของ Ratana-Ubol (1998); Sungsi (2013); Non-formal and Informal Education Center for Special Target Groups (2018) และ Pathumchaoenwattana (2021) ที่กล่าวถึง การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กด้อยโอกาสและกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ คณะผู้เขียนเห็นว่า กระบวนการในการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กนอกระบบการศึกษาโดยทั่วไป ควรเป็นดังนี้

1. **ศึกษาธรรมชาติและลักษณะของเด็กนอกระบบการศึกษา** เช่น ร่างกาย จิตใจ จิตวิทยา พฤติกรรม ภาษา วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ เพื่อจะใช้เป็นข้อมูลในการนำไปวางแผนจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนได้อย่างเหมาะสม ทั้งนี้ ผู้จัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนต้องเรียนรู้วิธีการเข้าถึงกลุ่มเด็กนอกระบบการศึกษา การสร้างความคุ้นเคย การสร้างความเชื่อใจให้เด็กมีต่อผู้จัดกิจกรรม

2. **วิเคราะห์ความต้องการจำเป็นและความสนใจพื้นฐานในการศึกษาหรือการเรียนรู้ของเด็กนอกระบบการศึกษา** ควรสอบถามสภาพและปัญหาที่พบในการดำเนินชีวิตและความต้องการจากเด็กนอกระบบการศึกษาที่เป็นกลุ่มเป้าหมายโดยตรง รวมถึงสอบถามความคิดเห็นจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับตัวเด็ก ตลอดจนควรศึกษาบริบทสภาพสังคมสิ่งแวดล้อมที่อาศัยอยู่ของเด็ก เมื่อได้ข้อมูลทั้งหมดเหล่านี้แล้วนำมาสังเคราะห์เพื่อให้เห็นปัญหาความต้องการที่แท้จริง ทั้งนี้ ควรพิจารณาจากความแตกต่างของสภาพที่เป็นจริงและสภาพที่พึงประสงค์ของความรู้ ทักษะ ทักษะคติของเด็กแต่ละคน

3. **จัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้เด็กนอกระบบการศึกษา** ควรกำหนดกิจกรรมโดยใช้ข้อมูลจากการศึกษาลักษณะเฉพาะของกลุ่มเป้าหมาย และจากการศึกษาสภาพปัญหาความต้องการ

ของเด็กนอกระบบการศึกษาที่เป็นกลุ่มเป้าหมายมาประกอบกัน เพื่อวางแผนและกำหนดกิจกรรมโดยการ พัฒนาเนื้อหา ความรู้ ทักษะ และทัศนคติ หรือการพัฒนาทักษะอาชีพให้สอดคล้องกับตัวเด็ก และ พยายามทำความเข้าใจ และเรียงลำดับความสำคัญของเนื้อหาที่จะพัฒนาให้แก่เด็ก เพื่อให้เด็กได้รับ ประโยชน์อย่างเต็มที่ โดยกิจกรรมที่จัดต้องมีความหลากหลายทั้งประเภทของกิจกรรมและวิธีการจัด กิจกรรม เพื่อให้เด็กมีโอกาสเลือกเข้าร่วมกิจกรรมที่ตนสนใจมากที่สุด และต้องมีความต่อเนื่องของ กิจกรรม ด้วยการวางแผนและออกแบบการจัดการเรียนรู้สำหรับเด็ก ทั้งการพัฒนาเป้าหมาย และ วัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ พัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ที่ได้เรียนรู้จากการลงมือทำและเรียนรู้ด้วยตนเอง และพัฒนาแนวทางการประเมินการเรียนรู้ของเด็ก ทั้งนี้ อาจมีภาคีเครือข่ายมาช่วยในการจัดกิจกรรม โดยร่วมดำเนินการ ทั้งในด้านทรัพยากรและการจัดการเรียนรู้

#### 4. ติดตามผลประเมินการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้เด็กนอกระบบการศึกษา

ควรติดตามประเมินผลการจัดกิจกรรมทุกระยะ ตั้งแต่การประเมินผลเมื่อเริ่มจัดกิจกรรมเพื่อตรวจสอบ ความสอดคล้องของกิจกรรมกับความสนใจและความต้องการของเด็ก การประเมินผลในระหว่าง การจัดกิจกรรมเพื่อจะได้ทราบปัญหาและหาทางแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น การประเมินผลเมื่อกิจกรรม เสร็จสิ้นเพื่อจะได้ทราบถึงประโยชน์ ความเหมาะสม ความพึงพอใจของเด็ก เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทาง สำหรับการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนอื่น ๆ ต่อไป

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงปัญหาการจัดการการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับกลุ่มเด็ก นอกระบบการศึกษาในบางกลุ่ม เช่น เด็กในกระบวนการยุติธรรมที่อยู่ในสถานพินิจและคุ้มครองเด็ก และเยาวชน หรือศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนมีกิจกรรมเชิงแก้ไขที่กำหนดโดยกรมพินิจและ คุ้มครองเด็กและเยาวชนในรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน การส่งเสริมอาชีพฝึกอาชีพ และการได้รับการสนับสนุนจากภาคเอกชน โดยในการศึกษาขั้นพื้นฐานนั้นใช้หลักสูตรการศึกษา นอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและ การศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งกำหนดระยะเวลาในการเรียนระดับละ 2 ปี แต่ในกรณีเด็กพ้นโทษก่อน 2 ปี พบว่า ความเป็นไปได้ในการเรียนต่อด้วยตนเองมีน้อยหรือเรียนจบไม่ทันการพ้นโทษ และไม่สามารถ กลับมาสอบให้เรียนจบได้ ในบางกรณีเด็กไม่ได้รับโอกาสเรียนตามความพร้อมของศักยภาพและวัย ก่อนรับการศึกษา นอกจากนี้แผนและกิจกรรมพัฒนารายบุคคลที่เด็กในกระบวนการยุติธรรมเรียนรู้อยู่ ไม่สอดคล้องกับลักษณะการเรียนรู้และสภาพแวดล้อมภูมิหลังของเด็กที่มีความแตกต่างกัน รวมทั้ง การจัดการศึกษาที่เป็นอยู่ยังคงเน้นเนื้อหาและผลลัพธ์ (Subject and Outcome-based) มี กระบวนการเรียนการสอนซึ่งกำหนดวิธีการวัดและประเมินผลให้ผู้เรียนมีความรู้ชุดเดียวกันไม่ตอบสนอง ความแตกต่างของเด็ก (Pathumcharoenwattana, 2020a)

จากกรณีปัญหาการจัดการการศึกษานอกระบบโรงเรียนของเด็กในกระบวนการยุติธรรมดังกล่าว คณะผู้เขียนมีข้อเสนอแนะในการจัดการการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กในกระบวนการยุติธรรม โดยยึดหลักการพื้นฐานของการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่อยู่บนฐานของสภาพปัญหาทางการศึกษา ที่เกิดกับเด็กในกระบวนการยุติธรรมรวมทั้งบริบทที่เป็นอยู่ของเด็ก กล่าวคือ การศึกษานอกระบบ

โรงเรียนสำหรับเด็กในกระบวนการยุติธรรมควรมีเป้าหมายที่เข้าถึงคุณภาพการเรียนรู้ของการศึกษาขั้นพื้นฐานตามชั้นเรียนและช่วงวัย ซึ่งคุณภาพการเรียนรู้ในด้านทักษะอาชีพที่สามารถเชื่อมโยงกับคุณภาพการเรียนรู้ของผู้เรียนในด้านการศึกษาระดับขั้นพื้นฐานได้โดยพัฒนาศักยภาพของเด็กในแต่ละบุคคลที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างสมดุล และมีความสุขในการพัฒนาการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างเป็นองค์รวมทั้งในด้านเจตคติ ความรู้ความเข้าใจ ทักษะ และพฤติกรรม รวมทั้งตระหนักในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของตนเอง นำ “ของดี” ทั้งองค์ความรู้ ประสบการณ์ ความคิด ความฝัน ทักษะความสามารถ ฯลฯ ในตนเองที่พร้อมปลดปล่อยพลังศักยภาพออกมาด้วยการสร้างตัวตนของตนเองขึ้นมา เพื่อเป็นเกราะป้องกันตนเองไม่ให้เข้าไปสู่วงจรของการก้าวพลาดอีกครั้งหรือกระทำผิดซ้ำ ซึ่งต้องมีกระบวนการและกลไกในเชิงสนับสนุนและส่งต่อเด็กเข้าสู่สังคม ดังนั้นการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กในกระบวนการยุติธรรมที่สอดคล้องกับความต้องการและศักยภาพของเด็กนั้น ควรมีแนวทางในการจัดการศึกษา ดังนี้

**1. การค้นหาและวิเคราะห์ความต้องการของเด็กอย่างมีส่วนร่วมระหว่างเด็กในกระบวนการยุติธรรมและครู** เป็นการสร้างโอกาสในการค้นหาและการวิเคราะห์ความต้องการของเด็กผ่านการจัดกิจกรรมสำรวจความต้องการของเด็กที่มีเป้าหมายเพื่อการค้นพบตัวเอง โดยการสำรวจตนเองผ่านกิจกรรมที่ใช้หลักการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง (Transformative Learning) ผสมผสานการเรียนรู้ผ่านความรู้สึก ความคิด และลงมือทำ เพื่อเห็นความต้องการหรือความกระหายในการเรียนรู้หรือการพัฒนาตนเองในเรื่องอะไร อย่างไร และมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด เช่น การใช้กระบวนการละคร ศิลปะ แบบสำรวจความชอบเพื่อสำรวจตัวตนและค้นหาความต้องการในการเรียนรู้ตามความสนใจของเด็ก โดยการมีส่วนร่วมระหว่างเด็ก ครู รวมทั้งผู้บริหารสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน หรือศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชน

**2. การสร้างหรือปรับแผนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับบริบท ตัวตน และความสามารถของเด็กและเยาวชนในกระบวนการยุติธรรม** โดยคำนึงถึงความสมดุลระหว่าง 3 สิ่ง คือ 1) ความต้องการของเด็กและเยาวชน 2) ข้อจำกัดและทรัพยากรศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนและข้อจำกัดและทรัพยากรของเครือข่าย และกฎหมาย ระเบียบ และ 3) แนวปฏิบัติของกรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน ซึ่งทั้งศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชน เครือข่าย และตัวเด็กและเยาวชน ต้องสื่อสารหรือประชุมแลกเปลี่ยนกันเพื่อกำหนดเป้าหมายและทิศทางร่วมกัน รวมทั้งมีผลต่อการตัดสินใจเกี่ยวกับแผนการเรียนรู้

**3. การจัดการเรียนรู้ตามแผนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาเด็กตามกลุ่มประสบการณ์ผ่านการเรียนรู้แบบโครงงาน และการเรียนรู้บนฐานกิจกรรมที่ได้ลงมือทำจริง และเรียนรู้จากเครือข่ายที่มีความเชี่ยวชาญ** เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ตามแผนการเรียนรู้และการต่อยอดเครือข่ายเพื่อการดำเนินการ เช่น ศูนย์การเรียนรู้ การฝึกงานในสถานประกอบการ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบโครงงาน (Project-based Learning) และการเรียนรู้บนฐานกิจกรรม (Activity-based Learning) โดยร่วมมือกับกลไกในพื้นที่และนอกพื้นที่ซึ่งเป็นเครือข่ายที่มีความเชี่ยวชาญที่สอดคล้องกับความต้องการของเด็ก

เข้ามาเป็นวิทยากรหรือแหล่งเรียนรู้ และมีการสนับสนุนทางเลือกในการมีอาชีพที่เหมาะสมกับเด็ก โดยส่วนหนึ่งเป็นอาชีพที่ทางสถานพินิจฯ หรือศูนย์ฝึกฯ สอนอยู่และอีกส่วนหนึ่งเป็นบุคคลภายนอก มาสอนเพื่อให้เห็นอาชีพใหม่ ๆ

**4. การวัดผลการเรียนรู้ที่สะท้อนคุณภาพการเรียนรู้รายบุคคล** เพื่อตรวจสอบคุณค่าและความหมายการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน หรือเพื่อเทียบคุณภาพการศึกษาขั้นพื้นฐาน และนำไปเทียบและรับรองวุฒิการศึกษา เพื่อใช้ในการนำไปใช้ศึกษาต่อหรือสมัครเพื่อประกอบอาชีพได้ต่อไป โดยมี การประเมินผลการเรียนรู้ด้วยตนเองของผู้เรียน การสะท้อนคุณภาพของผู้เรียนจากผู้เกี่ยวข้อง การวัด ประเมินผลที่สะท้อนคุณภาพการเรียนรู้และพัฒนาการของผู้เรียนตามความเป็นจริงด้วยเครื่องมือ ที่หลากหลายและสอดคล้องกับบริบทของผู้เรียน และการจัดแสดงผลงานจากโครงการ/ชิ้นงาน/ร่องรอย การเรียนรู้ทุกรูปแบบของผู้เรียน เช่น สังเกตพฤติกรรม สอบปากเปล่า พูดคุย ใช้คำถาม เขียนสะท้อน การเรียนรู้ ประเมินการปฏิบัติ การใช้แฟ้มสะสมผลงาน แบบทดสอบ การประเมินด้านความรู้สึนึกคิด การประเมินตามสภาพจริง (Authentic Assessment) การประเมินตนเอง (Self-assessment) และ การประเมินโดยเพื่อน (Peer Assessment) โดยหลักในการวัดผลการเรียนรู้การประเมินที่สะท้อน คุณภาพการเรียนรู้รายบุคคลเป็นการประเมินเพื่อ 1) ส่งคืนอำนาจการเรียนรู้ผ่านกระบวนการสนับสนุน ให้เด็กได้รับทั้งประสบการณ์การเรียนรู้ ผลลัพธ์การเรียนรู้และการจัดโครงสร้างเวลาเรียน 2) มองเด็ก เป็นมนุษย์ที่เรียนรู้และประเมินตนเองได้ ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมที่ทำได้มากกว่ามองเด็กเป็นวัตถุ ที่ถูกประเมิน 3) เปลี่ยนชี้วัดอำนาจการวัดผล เสริมพลังให้เด็กผ่านบทบาทสนับสนุนของกลไกกับสถานะ การประมวลผลโดยปราศจากอคติและกระบวนการทัศนคติทางการศึกษาที่แตกต่างกันของมนุษย์ และ 4) สร้างความหมายให้เด็ก โดยการวัดประเมินผลไม่ได้มีความหมายต่อเด็กเท่าการพิสูจน์ความสามารถ และการสื่อสารอัตลักษณ์ตัวตนของเด็ก

นอกจากนี้ สำหรับเด็กในกระบวนการยุติธรรม การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยคืนสู่ครอบครัว และสังคม ทั้งกาย ใจ และวิถีคิด รวมถึงการมีพื้นที่เรียนรู้เพื่อการปรับตัวเข้าสู่สังคมหลังจากได้รับการ ปล่อยตัวและการติดตามเป็นสิ่งจำเป็น การมีพื้นที่ทั้งกายภาพหรือการติดต่อทางสื่อสังคมออนไลน์ หลังจากได้รับการปล่อยตัว เพื่อการเสริมทักษะการปรับตัวและสร้างความเข้มแข็งให้กับตัวเด็กให้ผ่าน ช่วงการสร้างการยอมรับและเชื่อมั่นในตนเอง การอยู่ร่วมกับครอบครัวและสังคม การวางแผนเป้าหมาย และประกอบประกอบชีวิตให้มั่นคงขึ้น และการร่วมติดตามการดำเนินชีวิตหลังปล่อยตัว และแนะแนว การศึกษาทางเลือกบนฐานการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพและการทำงานอาชีพเพื่อดูแลตนเองและ ครอบครัวตามกำลังอย่างสมดุล

จากที่กล่าวมานั้น ในการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กนอกระบบ การศึกษา ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กนอกระบบ การศึกษา ได้แก่ นักการศึกษานอกระบบโรงเรียน หรือครูนอกระบบการศึกษา ซึ่งเป็นบุคคลผู้ทำหน้าที่ ให้การศึกษา ให้ความรู้ ให้กำลังใจ แก้ปัญหาชีวิต รวมถึงการบริการจัดการองค์กร คุณสมบัติของครู กลุ่มนี้มีความหลากหลาย ทั้งที่มีวุฒิทางการศึกษาครูและไม่มีวุฒิทางการศึกษาครู การทำงานภายใต้

สังกัดหน่วยงานราชการ เช่น สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) สังกัดองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เป็นต้น และยังหมายรวมถึงกลุ่มที่ทำงานโดยไม่มีสังกัดอีกด้วย มีบทบาทในการค้นหาเด็กนอกระบบการศึกษาที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย รุกถึงที่ ลุยถึงถิ่น สร้างความคุ้นเคยและความไว้วางใจ ลงพื้นที่ประจำ พูดคุยแลกเปลี่ยน วางแผน การช่วยเหลืออย่างครบวงจร ประสานกับภาคีเครือข่ายทุกภาคส่วน แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ส่งเสริม การเรียนรู้ทั้งจัดการเรียนรู้เองหรือร่วมกิจกรรมของหน่วยงานอื่นในด้านต่าง ๆ เช่น ทักษะชีวิต การอ่านออกเขียนได้ การศึกษาขั้นพื้นฐาน ทักษะอาชีพ เป็นต้น รวมถึงการประสานงานในเรื่องการส่งต่อ เพื่อการศึกษาหรืออาชีพและการให้คำปรึกษา (Pathumcharoenwattana, 2020b) ครูนอกระบบ การศึกษาจึงมีหน้าที่ในการช่วยเหลือจัดกิจกรรมการศึกษาและการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับสภาพปัญหา และความต้องการของกลุ่มเด็กเฉพาะรายบุคคลหรือกลุ่ม เพื่อส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต ที่สอดคล้องและบูรณาการกับบริบทของเด็กบนพื้นฐานหลักการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กนอกระบบการศึกษาอย่างแท้จริง

การจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กนอกระบบการศึกษาเป็นการจัด กิจกรรมการเรียนรู้ในลักษณะที่เป็นการให้ความช่วยเหลือเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้แก่เด็กนอกระบบ โดยจัดการเรียนรู้ที่มีความยืดหยุ่น ทั้งในเรื่องคุณสมบัติผู้เรียน สถานที่เรียน วิธีการเรียน เวลาเรียน การวัดและประเมินผลการเรียน โดยประสานกับศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ในเขตหรืออำเภอต่าง ๆ ซึ่งมี กศน.ตำบล/แขวง หรือศูนย์การเรียนรู้ชุมชนอยู่ในระดับพื้นที่ รวมทั้ง การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้ตามธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ทั่วไป โดยการเรียนรู้ จากประสบการณ์ตรงผ่านแหล่งการเรียนรู้ต่าง ๆ ทั้งนี้ หากเด็กนอกระบบที่มีปัญหาชีวิตไม่รุนแรง มากนัก และต้องการได้รับการช่วยเหลือและสนับสนุนปัจจัยพื้นฐานบางส่วน อาจจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ในระบบโรงเรียน ก็จะสามารถแก้ปัญหาการเข้ารับบริการการศึกษาของเด็กนอกระบบได้

## บทสรุป

เด็กนอกระบบการศึกษาเป็นเด็กที่มีอุปสรรคในการเข้าถึงการศึกษาอยู่เสมอ ทำให้ต้องเสียโอกาส และไม่ได้รับสิทธิในด้านการศึกษา หรือออกจากกระบบการศึกษา โดยมีสาเหตุมาจากตัวเด็กปัจจัยจาก ตัวเด็กเอง ปัจจัยด้านครอบครัว ปัจจัยจากโรงเรียน และปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ตัวอย่างกลุ่มเด็กนอกระบบ การศึกษาที่พบมากในประเทศไทย คือ เด็กพิการในชุมชน เด็กและเยาวชนในกระบวนการยุติธรรม เด็กไร้สัญชาติและลูกหลานแรงงานต่างด้าว เด็กยากจนในชุมชน เด็กขาดพันธุ์หรือชนกลุ่มน้อย เด็กมุสลิม ในพื้นที่ต่าง ๆ และในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

การจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กนอกระบบการศึกษาเป็นการจัด กิจกรรมการเรียนรู้ในลักษณะที่เป็นการให้ความช่วยเหลือทางการศึกษาแก่เด็กนอกระบบการศึกษา โดยจัดการศึกษาที่มีความยืดหยุ่น ทั้งในเรื่องคุณสมบัติผู้เรียน สถานที่เรียน วิธีการเรียน เวลาเรียน การวัดและประเมินผลการเรียน ทั้งนี้สามารถจัดในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสม

เพื่อพัฒนาทักษะพื้นฐานที่จำเป็นต่อการเรียนรู้ในอนาคต การพัฒนาทักษะชีวิต เพื่อส่งเสริมความสามารถของเด็กนอกระบบการศึกษาในการจัดการกับตนเองและสิ่งแวดล้อมให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข มีความปลอดภัยเหมาะสมกับสภาพของแต่ละบุคคลโดยบูรณาการองค์ความรู้กับกิจกรรมในวิถีชีวิตประจำวันเข้าด้วยกัน และการพัฒนาทักษะอาชีพ เพื่อส่งเสริมให้เด็กนอกระบบการศึกษาเกิดการเรียนรู้ในด้านทักษะการประกอบอาชีพตามความถนัดและความสนใจ รูปแบบกิจกรรมการศึกษาดังกล่าวจึงมีความยืดหยุ่นเพื่อให้เด็กนอกระบบการศึกษาทุกคนสามารถเข้าถึงการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างเท่าเทียม ทั้งถึง และมีคุณภาพ

กระบวนการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเด็กนอกระบบการศึกษามีขั้นตอนที่สำคัญ คือ การศึกษาธรรมชาติและลักษณะของเด็ก การวิเคราะห์ความต้องการจำเป็นและความสนใจพื้นฐานในการศึกษาหรือการเรียนรู้ของเด็ก การจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้เด็ก และการติดตามผลประเมินการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้เด็ก โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างเด็กนอกระบบการศึกษาและครูนอกระบบการศึกษา อย่างไรก็ตาม การนำไปใช้ในการจัดการศึกษาสำหรับเด็กนอกระบบการศึกษาแต่ละกลุ่มควรมีการดำเนินการที่สอดคล้องและคำนึงถึงความแตกต่างของบริบททั้งของเด็ก หน่วยงานที่ดูแลเด็ก รวมทั้งของครูนอกระบบการศึกษา

## เอกสารอ้างอิง

- Boonkoun, W., Boonkoun, P., & Po Ngern, W. (2016). Development of learning activities model of sub-district non-formal education facilitator in the western region to develop learners' thinking skills. *Veridian E-Journal, Silpakorn University (Humanities, Social Sciences and Arts)* , 9(3), 840-856. [in Thai]
- Department of Juvenile Observation and Protection. (2019). *Report of the state's operations to the public annually, fiscal year 2018*. Retrieved from <http://www.djop.go.th/Djop/index.php> [in Thai]
- Equitable Education Fund. (2020). *Announcement of the Office of the Education Equality Fund on the topic of funding for the project to support the development of teachers and non-educational children for the academic year 2020*. Retrieved from <https://www.eef.or.th/notice/858> [in Thai]
- Jitradab, S. (2020). *A systematic drive for the development of teachers and children outside the education system*. Bangkok: Equitable Education Fund. [in Thai]
- Masatienwong, C. (2007). *Thai children on the crossroads: A synthesis case study of children and youth in the project to monitor the situation of children and youth by provinces 2004-2005*. Bangkok: Chulalongkorn University Press. [in Thai]
- Ministry of Education. (2008). *The Promotion of Systematic and Informal Education Act, B.E. 2551*. Bangkok: Ministry of Education. [in Thai]

- Non-fomal and Informal Education Center for Special Target Groups. (2018). *Guidelines for the management of non-formal and informal education for the disadvantaged*. Bangkok: Akepimthai. [in Thai]
- Office of the Basic Education Commission. (2019). *Rights and laws related to people with disabilities*. Retrieved from <https://www.obec.go.th/archives/88717> [in Thai]
- Office of the Education Council. (2018). *Report on education for non-Thai nationals and children of migrant workers in Thailand*. Bangkok: Prigwhangraphic. [in Thai]
- Pathumcharoenwattana, W. (2014). *Introduction on non-formal education*. Bangkok: Faculty of Education, Chulalongkorn University. [in Thai]
- Pathumcharoenwattana, W. (2020a). *Guidelines for providing alternative education for children and youth in the justice system*. Bangkok: Academic Center Project and Academic Network for Children, Youth and Families. [in Thai]
- Pathumcharoenwattana, W. (2020b). *Out-of-school teacher*. Bangkok: Equitable Education Fund. [in Thai]
- Pathumcharoenwattana, W. (2021). *Non-formal education for lifelong learning enhancement for specific target groups*. Bangkok: Faculty of Education, Chulalongkorn University. [in Thai]
- Pathumcharoenwattana, W., Pathumcharoenwattana, W., Charungkaittikul, S., Chuymanee, K., & Chudasring, R. (2021). *Promotion and development of movement mechanism for out-of-school teachers and children*. Bangkok: Equitable Education Fund. [in Thai]
- Patrawart, K. (2020). *Reducing inequality in education management: 30-year lessons from the Jomtien Declaration to a new way of Thai education after COVID-19*. Retrieved from <https://research.eef.or.th/out-of-school-children-solution> [in Thai]
- Pitukthanin, A. (2020). *Lessons in working on child development outside the educational system of both domestic and international organizations*. Bangkok: Equitable Education Fund. [in Thai]
- Quality Learning Foundation. (2012). *Situation of children, youth and socially disadvantaged people*. Retrieved from <http://www.qlf.or.th/Home/Contents/147> [in Thai]
- Ratana-Ubol, A. (1998). *Non-formal education and disadvantaged children*. Bangkok: Department of Education, Chulalongkorn University. [in Thai]

- Research Center for Children and Youth Development. (2020). *10 Gray's Issues Interesting children and youth*. Bangkok: Research Center for Children and Youth Development, Faculty of Education, Chulalongkorn University. [in Thai]
- School of Changemakers. (2020). *Situation of the dropout*. Retrieved from <https://www.schoolofchangemakers.com/knowledge/25937> [in Thai]
- SDG Move. (2021). *Press release sustainable development report: SDR in 2021*. Retrieved from <https://www.sdgindex.org/reports/sustainable-development-report-2021/>
- Sungsri, S. (2002). *Non-formal education for lifelong education according to the National Education Act B.E. 2542*. Nonthaburi: The Office of the University Press, Sukhothai Thammathirat Open University. [in Thai]
- Sungsri, S. (2013). *Non-formal education management for specific target groups*. Nonthaburi: The Office of the University Press, Sukhothai Thammathirat Open University. [in Thai]
- The Secretariat of the House of Representatives. (2020). *Problem conditions and guidelines for promoting and protecting ethnic groups in Thailand (Report on the results of the study)*. Bangkok: Committee on Children, Youth, Women, Elderly, Disabled, Ethnic Groups and LGBT People, The House of Representatives. [in Thai]
- UNESCO Bangkok. (2017). *Situation analysis of out-of-school children in nine southeast Asian countries*. Bangkok: UNESCO Bangkok.
- Unicef. (2018). *Evaluation report February 2018 the out-of-school children initiative (OOSCI)*. Retrieved from <https://evaluationreports.unicef.org/GetDocument?fileID=10644>
- United Nations Development Programme. (2016). *Human development report 2016*. Retrieved from [http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016\\_human\\_development\\_report.pdf](http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf)
- United Nations Thailand. (n.d.). *4 equal education ensure equal and inclusive education, promoting lifelong learning for all*. Retrieved from <https://www.un.or.th/globalgoals/th/global-goals/quality-education> [in Thai]
- Vayachuta, P. (2016). *Participatory action research for developing a lifelong education providing model for out-of-school children and youth by community organizations* (Doctoral dissertation). Chulalongkorn University, Bangkok. [in Thai]
- Yasunaga, M. (2014). *Non-formal education as a means to meet learning needs of out-of-school children and adolescents*. Retrieved from <http://ais.volumesquared.com/wp-content/uploads/2015/01/OOSC-2014-Non-formal-education-for-OOSC-final.pdf>